

Леонід Козубенко

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-1548-3362

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української і
зарубіжної
літератури та методики навчання,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30, 08401,
м. Переяслав-Хмельницький, Україна
leonidkozubenko@gmail.com

ЯВИЩЕ ПСИХОЛОГІЗМУ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглядаються характерні особливості явища психологізму в художній літературі. Звертається увага на те, що психологи розуміють людську душу, проникають у приховані мотиви вчинків, вивчають людину. Також мова йде про психологізм як особливе явище, що характеризує своєрідність стилю певного художнього твору; про форму прямого зображення процесів внутрішнього життя, коли література починає досить повно і детально змальовувати такі розумові процеси, які не знаходять собі зовнішнього вираження, коли відповідно в літературі з'являються нові композиційно-оповідні форми, здатні зберегти приховані явища внутрішнього світу.

Ключові слова: психологізм, художній, література, переживання, світ, людина, твір, письменник.

В статье рассматриваются характерные особенности явления психологизма в художественной литературе. Обращается внимание на то, что психологи понимают человеческую душу, проникают в скрытые мотивы поступков, изучают человека. Также речь идет о психологизме как особом явлении, характеризующем своеобразие стиля определенного художественного произведения; о форме прямого изображения процессов внутренней жизни, когда литература начинает достаточно полно и подробно описывать такие мыслительные процессы, которые не находят себе внешнего выражения, когда соответственно в литературе появляются новые композиционно- повествовательные формы, способные сохранить скрытые явления внутреннего мира.

Ключевые слова: психологизм, художественный, литература, переживания, мир, человек, произведение, писатель.

The article deals with the characteristic features of the phenomenon of psychology in fiction. Attention is drawn to the fact that psychologists understand the human soul, penetrate into the hidden motives of deeds, study the person. Writers-psychologists depict the inner world of a person especially bright, vivid and in detail, reaching a special depth in his artistic development. Also, we are talking about psychology as a special, qualitatively defined phenomenon, which characterizes the originality of the style of a certain artistic work; the form of a direct image of the processes of inner life, when literature begins to depict in a sufficiently complete and detailed manner such mental movements and mental processes that do not find themselves external, when correspondingly in the literature there are new compositional-narrative forms capable of preserving the hidden phenomena of the inner world. The intelligence emphasizes the opinion that fiction with particular acuteness and perseverance raised the problems of the ideological and ethical nature of man, moral responsibility of a person, made man higher ethical requirements, not allowing discounts and compromises. Therefore, the reader attracted not only the fact that literature expands and deepens our representations of the inner life of a person, but first of all that it tells us a lot of new and very valuable about the spiritual work that is embodied in thoughts and experiences, reveals unknown to us previously depths human nature. The study notes that the 19th century is characterized by the interest of world science and art in psychology and its influence on the interaction of man and society, internal motives and experiences of people. The emergence of a psychological school in literary criticism, theories of psychology of creativity could not but influence the fiction. The author emphasizes the polysemy in the interpretation of the basic concepts of the theory of artistic psychology. It was revealed that in the center of attention of writers-psychologists - the image of the mental state of the heroes with its contradictions, difficulties; showing the dynamics of nature as a complex process associated with the struggle of sentiments, with deep crises, with the change of some spiritual qualities of others.

Due to its imagery, fiction has the ability to depict the state of mind of the person to the smallest details. The interpretation of psychology in fiction is connected with the scientific research of artistic works. The use of psychological means characterizes the figure of writers, each of which has its own face and its own handwriting.

Key words: *psychology, artistic, literature, experience, world, person, work, writer.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у тому, що одне з провідних місць серед наукових здобутків, які сприяють розвитку літературознавства, належить психології. Залучення новітніх надбань світової психологічної науки дає змогу поглянути на традиційні літературні явища під кутом зору, який може привідкрити таємниці творчості і творчої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Один із представників сучасної психології Ю. Сорокін зазначав, що авторський текст – лише точка відліку. Він існує тільки як сума читацьких уявлень про нього, читацьких ступенів розуміння тексту й неминучої зміни його змісту, читацького відторгнення від нього і тяжіння до нього. Залежно від читачів авторський текст стає всесвітом, що розширюється або звужується (Сорокін, 1985: 50).

Р. Барт вважав, що твір здатен перетворитися в текст лише за умови роботи над його осмисленням та розумінням (Барт, 2002). Сьогодні якісною літературою можна назвати ту, яка сприймається і пишеться саме на психологічному рівні. Адже важливо змусити замислитися, деś подати щось завуальовано, підтекстово, аби читач міг прожити цей твір по-своєму.

Конкретизації проблем художнього психологізму сприяли теоретичні та історико-літературні розвідки Р. Барта, Л. Гінзбург, Н. Зборовської, Г. Клочека, М. Кодака, А. Макарова, В. Роменця та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. У розвідці застосовано етичні підходи тлумачення змісту через залучення філософсько-психологічних ідей.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей явища психологізму художньої літератури у функціональному, поетико-художньому та художньо-психографічному аспектах.

Постановка завдання. Головними завданнями розвідки є виявити певні закономірності у розвитку психологічних явищ у художній літературі; проаналізувати внесок найбільш значних представників психологічного напрямку в дослідженні даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Головною привабливою рисою художньої літератури є здатність розкрити таємниці внутрішнього світу людини, виразити душевні рухи так точно і яскраво, як це не зробити людині в повсякденному, звичайному житті. За твердженням представників психологічного напрямку, один із секретів довгого історичного життя літератури минулого визначається тим, що, кажучи про душу людини, вона говорить із кожним читачем про нього самого.

Психологи розуміють людську душу, проникають у приховані мотиви вчинків, вивчають людину. Про психологізм говорять, коли психологією пояснюють явища та факти. Письменники-психологи змальовують внутрішній світ людини особливо яскраво, живо і детально, досягають особливої глибини в його художньому освоєнні.

У поняття психологізму включається зазвичай глибоке зображення власне внутрішнього світу людини, тобто її думок, переживань, бажань. Про психологізм як особливе, якісно визначене явище, що характеризує своєрідність стилю певного художнього твору, є сенс говорити лише тоді, коли в літературі виникає форма прямого зображення процесів внутрішнього життя, коли література починає досить повно і детально

змальовувати такі душевні рухи і розумові процеси, які не знаходять собі зовнішнього вираження, коли відповідно в літературі з'являються нові композиційно-оповідні форми, здатні зберегти приховані явища внутрішнього світу.

Художня література XIX століття з особливою гостротою і наполегливістю ставила проблеми ідейно-етичного єства людини, моральної відповідальності особи, пред'являла людині вищі етичні вимоги, не допускаючи знижок і компромісів. Тому читача приваблювало не лише те, що література розширює і заглиблює наші уявлення внутрішнього життя людини, але в першу чергу те, що вона говорить нам багато нового і дуже цінного про ту духовну роботу, яка втілюється в думках і переживаннях, відкриває нам невідомі раніше глибини єства людини.

XIX століття характеризується зацікавленістю світової науки та мистецтва психологією та її впливом на взаємодію людини та суспільства, внутрішніми мотивами та переживаннями людей. Хоч із невеликою затримкою, проте світові тенденції літератури та виникнення психологічної школи в літературознавстві, теорій психології творчості та ін. не змогли не вплинути на художню літературу.

Предметом вивчення психологічної школи була внутрішня, психологічна сторона художньої творчості, яка була прийнята за сутність мистецтва. Провідні світові діячі відходять від соціологічного підходу до суспільних явищ, замінюючи його психологічним. В Україні ці тенденції проявляються частково, бо досить сильно і гостро відчувається суспільно-соціально-класовий конфлікт та його суперечності.

Тривалий час психологізм не мав однозначного вичерпного теоретичного та історико-літературного тлумачення. Це обумовлено тим, що література по-різному розуміла те, що відбувається у глибинах людського буття. Тому, закономірно, і філософи, і письменники XIX ст. дійшли висновку, що духовно-душевні зрушення не можуть бути безпосередньо виражені словами, оскільки внутрішній світ виявився не менш значним і величним за Всесвіт.

Невпевненість щодо понятійного тлумачення психологізму, очевидно, була одним із стримуючих факторів, щоб ввести його в словники чи енциклопедії. Принаймні в найбільш відомих літературознавчих енциклопедично-довідникових виданнях XX століття поняття психологізму відсутнє.

В енциклопедіях і словниках розкриваються поняття психології творчості письменника, психологічної школи в літературознавстві, психоаналізу тощо. На хвилі «відлиги» проблема психологізму актуалізувалась, склалися сприятливі умови для републікації класичного надбання Л. Виготського, видання праць французького психолога Ж. Піаже, а також багатогранних досліджень вітчизняних науковців у сфері психологізму, до яких належать праці Л. Гінзбург та В. Фащенко.

Із часом це наукове спрямування поповнилося розробками М. Кодака. Уже в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття в науковий обіг були повернуті роботи З. Фрейда. У такому контексті набутки 60-х років минулого століття відзначаються глибоко теоретичним підходом до психологізму. У них наявне теоретичне визначення психологізму та психологічного аналізу, розглянута типологія художнього психологізму та засоби, форми, прийоми його вираження. Так, наприклад, В. Фащенко стверджував: «Психологізм – універсальна, родова якість художньої творчості» (Фащенко, 2005: 71). Отже, предметом психологізму є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів.

Варто також звернути увагу на багатозначність у трактуванні основних понять теорії художнього психологізму. М. Кодак у своєму дослідженні розрізняє такі терміни, як: психологічність – родова прикмета мистецтва слова, його іманентна властивість виражати психіку людини; психологізм (художній) – декларована система соціально-психологічних поглядів на людину у світлі естетичних сподівань даного часу; психологічний аналіз – метод образно-логічного осягнення історично характерної соціально-психологічної суті людини в художній творчості (Кодак, 1980: 6–7). В. Фащенко із цього приводу зазначав: «Ці поняття взаємопов’язані та одне без одного не існують навіть в теорії, не кажучи вже про художню практику. Тому безглуздо вважати, що психологізм, як предмет мистецтва, існував завжди, а як естетичний принцип – з доби Відродження. Виходить, що Гомер зображував психічне, але без психологічного аналізу. Це абсурд» (Фащенко, 2005: 38).

Сучасне літературознавство, спираючись на величезний досвід світового, починає зазірати й у таємниці мистецьких лабораторій українських письменників, добирається до таємниць їх особистостей (В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, С. Павличко та ін.). Стосується це окремих представників літературного процесу: О. Кобилянської, Лесі Українки, певною мірою М. Коцюбинського, А. Кримського. Однак синтетичного дослідження, яке б дозволило побачити психологічний портрет доби, яка, як жодна інша, дає благодатний матеріал для дослідження в зазначеній площині, і виявлення його окремих рис у творчості домінантних постатей в історії української літератури межі ХІХ – ХХ століть, на сьогодні не існує.

З. Фрейд та К. Юнг, як і на початку століття, стали провідними посталями не лише у психології, психіатрії, але й у гуманітарних науках. У такій ситуації постала небезпека втратити ті власні здорові набутки, які не втрачають, та й не втратять своєї актуальності у філології. До того ж вітчизняне літературознавство дало чимало прекрасних зразків аналізу психологічної іпостасі письменника. Маємо на увазі наукові студії Г. Ключека, М. Кодака, М. Моклиці, Л. Левчук та ін.

Тлумачення психологізму в художній літературі другої половини XIX століття пов'язане з науковим дослідженням художніх творів. Використання засобів психологізму характеризує постать письменників, кожен із яких має своє обличчя, свій почерк, те індивідуально-неповторне, що відрізняє одного від іншого.

У центрі уваги письменників-психологів – зображення душевного стану героїв з його протиріччями, труднощами; показ динаміки характеру як складного процесу, пов'язаного з боротьбою настроїв, із глибокими кризами, зі зміною одних душевних якостей іншими. Сучасне українське літературознавство звертає неабияку увагу на прояви психологізму в українській літературі. Це стосується як спорадичних звернень українських дослідників до аналізу виявів психологізму в художніх творах українських письменників, так і спеціальних досліджень, присвячених аналізу психологізму творчості окремого письменника, літературного угруповання, групи письменників, чия творчість об'єднана подібною тематикою, стилістикою чи, загальніше, – пафосом, переосмисленню літератури певної доби із залученням психологічного інструментарію тощо. Цей напрям сучасного літературознавства розвивається досить успішно і продуктивно. Щодо теорії літератури, то вітчизняні дослідники психологізму, на жаль, часто змушені послуговуватися розробками, які, хоч є вагомими науковими здобутками, але іноді не витримують випробування часом (Макаров, 1990: 177).

Серед сучасних науковців постійно порушується питання про необхідність появи ґрунтовних українських теоретичних джерел у галузі літературного психологізму. Роботи відомих літературознавців Н. Зборовської, Т. Гундорової, С. Павличко, В. Агеєвої та ін. зробили значний внесок у розвиток такого напрямку, як психоаналіз у літературі. Але ж тут ми маємо справу із проявами спраглої літературознавчої думки, що була позбавлена синхронного розвитку з європейською науковою думкою, яка свого часу залучила, опрацювала, обґрунтувала принципи і наслідки використання психоаналізу в літературі. Це перекрило шляхи до розвитку ширшого напрямку – власне психологізму, якого цікавить не лише підсвідоме, а внутрішній світ людини загалом, у різних його проявах.

Висновки. Поняття психологізму включає в себе зазвичай глибоке зображення власне внутрішнього світу людини, тобто його думок, переживань, бажань. Про психологізм як особливе, якісно визначене явище, що характеризує своєрідність стилю певного художнього твору, є сенс говорити лише тоді, коли в літературі виникає форма прямого зображення процесів внутрішнього життя, коли література починає досить повно і детально змальовувати такі душевні рухи і розумові процеси, які не знаходять собі зовнішнього вираження, коли відповідно в літературі з'являються нові композиційно-оповідні форми, здатні зберегти приховані явища внутрішнього світу.

Перспективи подальших розвідок. Основні положення цієї статті не виключають подальших продуктивних досліджень явища психологізму в художній літературі та внеску зарубіжних та вітчизняних його репрезентантів у загальний розвиток цього напрямку.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Від твору до тесту. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів : Літопис, 2002. С. 491–495.
2. Гинзбург Л. О психологической прозе. Ленинград : Художественная литература, 1977. 443 с.
3. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство: Посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
4. Клочек Г. Поетика і психологія. Київ : Знання, 1990. 48 с.
5. Кодак М. Психологізм соціальної прози. Київ : Наукова думка, 1980. 162 с.
6. Левчук Л. Психоанализ и художественное творчество. Киев : Вища школа, 1980. 160 с.
7. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво. Нариси з психології творчості. Київ : Радянський письменник, 1990. 285 с.
8. Моклиця М. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика. Луцьк : Вежа, 2002. 390 с.
9. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
10. Роменець В. Психологія творчості: навч. посіб. для студ. вузів. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
11. Сорокин Ю. Психолингвистические аспекты изучения текста. Москва : Наука, 1985. 168 с.
12. Фашченко В. У глибинах людського буття. Одеса : Маяк, 2005. 640 с.

References

(Транслітерація)

1. Bart R. Vid tvoruu do testu. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky KhKh st. Za red. M. Zubrytskoi. 2-e vyd., dop. Lviv : Litopys, 2002. S. 491–495 (ukr).
2. Hynzburch L. O psykhologicheskoi proze. Lenynhrad : Khudozhestvennaia lyteratura, 1977. 443s. (rus).
3. Zborovska N. Psykhoanaliz i literaturoznavstvo: Posibnyk. Kyiv : Akademvydav, 2003. 392 s. (ukr).
4. Klochek H. Poetyka i psykhologhiia. Kyiv : Znannia, 1990. 48 s. (ukr).
5. Kodak M. Psykhologhizm sotsialnoi prozy. Kyiv : Naukova dumka, 1980. 162s. (ukr).
6. Levchuk L. Psykhoanaliz y khudozhestvenoe tvorchestvo. Kyiv : Vyshcha shkola, 1980. 160 s. (ukr).

7. Makarov A. Piat etiudiv. Pidsvidomist i mystetstvo. Narysy z psykhologii tvorchosti. Kyiv : Radianskyi pysmennyyk, 1990. 285 s. (ukr).
8. Moklytsia M. Modernizm yak struktura : Filosofiia. Psykholohiia. Poetyka. Luts'k : Vezha, 2002. 390 s. (ukr).
9. Pavlychko S. Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi. Kyiv : Lybid, 1999. 447 s. (ukr).
10. Romenets V. Psykholohiia tvorchosti: navch. posib. dlia stud. vuziv. Kyiv : Lybid, 2004. 288 s. (ukr).
11. Sorokyn Yu. Psykholynhvystycheskye aspekty yzuchenyia teksta. Moskva: Nauka, 1985. 168 s. (rus).
12. Fashchenko V. U hlybynakh liudskoho buttia. Odesa : Maiak, 2005. 640 s. (ukr).

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
кафедри української і зарубіжної
літератури та методики навчання
Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету
імені Григорія Сковороди
Корпанюком Миколою Павловичем*

*Стаття надійшла до редакції
23 січня 2019 року*

Леонид Козубенко

кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры украинской и зарубежной литературы и методики
обучения, ГВУЗа «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»,
ул. Сухомлинского, 30 08401, г. Переяслав-Хмельницкий, Украина,
leonidkozubenko@gmail.com

**ЯВЛЕНИЕ ПСИХОЛОГИЗМА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ**

Leonid Kozubenko

Ph. D in Pedagogics, Assistant Professor,
Assistant Professor at the Chair for Ukrainian and Foreign Literature and
Methods of Education, SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy
Skovoroda State Pedagogical University»,
Sukhomlyns'kogo str., 30, 08401 Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine,
leonidkozubenko@gmail.com

THE PHENOMENON OF PSYCHOLOGY IN FICTION